

Instituția cenzurii și accesul la documentele privind secretul de stat

Liliana Corobca

Keywords: *Censorship institution; State Secret; Glavlit; communism*

Conform constituțiilor din țările comuniste, cenzura fusese oficial desființată, cetățenilor fiindu-le asigurate și garantate o serie de libertăți și drepturi, care, de fapt, nu se respectau. Iar cenzura totală asupra publicațiilor, manifestărilor culturale, a tipăriturilor, a actului de creație, în general, a cunoscut, sub comunism, o ascensiune fără precedent. Cu toate acestea, nenumăratele instituții care practicau cenzura se numeau, în mod inocent: oficii ale presei, comitete pentru artă și cultură, consilii cinematografice, birouri pentru cultură, direcții generale pentru presă sau artă etc., fiind evitat până și cuvântul mai neutru “control”, mai aproape de activitatea unor asemenea instituții; nici cenzorilor nu li se spunea cenzori (decât sporadic, în unele documente de uz intern ale cenzurii), oficial ei numindu-se lectori, instructori, redactori.

Din acest motiv, unii cercetători mai puțin inițiați în istoria comunismului și a cenzurii pot să nu își dea seama că Fondul “Comitetul pentru Presă și Tipărituri” de la Arhivele Naționale Istorice Centrale aparține instituției cenzurii comuniste, iar titlul instituției este mai mult unul de fațadă. Pe de altă parte, o categorie largă de supraviețuitori ai sistemului, mai ales din rândul scriitorilor și al oamenilor de cultură au auzit de Direcția Presei, ca instituție a cenzurii, dar consideră că această instituție avea ca principală obligație cenzurarea cărților și a ziarelor unde funcționau în calitate de colaboratori sau redactori. Până în prezent nu s-a publicat un studiu sau un volum de documente care să prezinte și să analizeze întreaga activitate a acestei instituții, unde să se menționeze că una dintre principalele ei atribuții consta în apărarea secretului de stat.

În anul 1949, când se înființează Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor, adică instituția cenzurii, apărarea secretului de stat nu intra în atribuțiile acesteia. Conform Decretului nr. 218, pentru organizarea DGPT de pe lângă Consiliul de Miniștri al Republicii Populare Române, principalele obligații ale instituției erau: să redacteze Buletinul Oficial al R.P.R. și comunicările oficiale ale Consiliului de Miniștri, să autorizeze tipărirea și difuzarea publicațiilor, “precum și importul sau exportul de ziare, cărți sau obiecte de artă”¹.

Situația se va schimba însă foarte repede. Într-un referat² “cu privire la îndeplinirea sarcinilor cenzurii și presei în vederea apărării secretelor de Stat” din 1

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale [în continuare. ANIC], fondul *Comitetul pentru Presă și Tipărituri* [în continuare, *CPT*], ds. 13/1950, f. 57.

² ANIC. *CPT*. ds. 22/1952. f. 38-40.

martie 1952 se precizează că: “Începând din noiembrie 1951, când problema aceasta a căpătat o deosebită importanță, rezolvarea ei a întâmpinat greutăți atât din partea cenzurii, cât și a ziarelor.” Referatul e urmat de “Statistica cenzurilor efectuate în cursul lunii februarie 1952”, unde numărul total al cenzurilor efectuate este de 642, dintre care 328 sunt “cenzuri privind secrete de stat”³. Din această perioadă, în rapoartele cenzurii se vor întâlni, destul de frecvent, afirmații de tipul: “Sarcina generală a delegațiilor DGPT, precum și a instructorilor și lectorilor constă în apărarea securității statului pe plan ideologic, păstrarea cu strictețe a secretului de partid și de stat, apărarea purității liniei Partidului.”⁴; “Apărarea secretului de stat constituie [...] o latură esențială a activității instituției noastre”⁵.

O serie de documente ale acestui fond arhivistic, privind relația dintre cenzură și apărarea secretului de stat sunt considerate și acum “secrete” sau “strict secrete” și nu pot fi consultate în arhivă. În afară de faptul că termenul maxim al secretizării este de 30 de ani, iar ultimul an de existență al acestei instituții este 1977, cele mai multe documente nu aveau caracter “strict secret” nici la emiterea lor, în acea epocă.

În pofida restricțiilor, acest aspect poate fi reconstituit pe baza documentelor disponibile și accesibile în fondul arhivistic, pentru că informații pe această temă pot fi găsite în referate, note, stenograme etc., adică nu doar în dosarele considerate secrete. Accesul la o serie de documente importante despre secret, pe de o parte, și interdicția altora, pe de altă parte, demonstrează probabil precaritatea criteriilor de desecretizare a unor astfel de documente. De pildă, dosarul 2/1952, “Note, adrese, planuri cu privire la documentele cu caracter secret de stat și la înființarea «Biroului cu acte secrete de stat» la ziare și edituri”, pe care l-am comandat în februarie 2009, este “strict secret”, deci nu poate fi consultat. Iar dosarul 7/1971, “Tabele și corespondență trimise de către ministere și instituțiile centrale de stat privitoare la informațiile cu caracter secret pentru a fi avizate de către Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor”, este accesibil. Sistemul apărării secretului de stat a fost consolidat în anii '70, iar Legea nr. 23/1971, privind apărarea secretului de stat în Republica Socialistă România, conform căreia au fost întocmite listele din acest dosar, a rămas în vigoare până în anul 2002⁶.

Influența Uniunii Sovietice nu este deloc neglijabilă în constituirea sistemului apărării secretului de stat în țările fostului bloc comunist. Așa cum consideră cercetătoarea bulgară Vesela Ciciovska, “*съветските представители са главните фигури, които определят въпросите, представляващи държавна тайна във всяка от страните на Източния блок* [oficialii sovietici au fost principalii factori care au stabilit chestiunile care constituie secrete de stat în toate

³ *Ibidem*, f. 61-62.

⁴ *Ibidem*, ds. 4/1955, f. 45 (din “Dare de seamă asupra activității Direcției U20 în perioada 1 iunie 1954-15 februarie 1955”).

⁵ *Ibidem*, ds. 19/1966, f. 39.

⁶ Apud Florian Banu, *Secretul de stat în România populară sau despre societatea ermetică*, “Dosarele Istoriei” 10 (2003), 86 [= “Buletin C.N.S.A.S.” 4], p. 54.

țările blocului de Est].”⁷ Autoarei i se pare evident că “*Вижда се, че по въпросите за държавната тайна последната, решаващата дума имат съветските органи за безопасност, и твърдението, че Главлит служи на висши национални интереси, е чиста демагогия. Цялата цензурна система у нас през 50-те години използва съветски критерии и подчинява своята дейност на инструкции от СССР* [În chestiunea secretului de stat, cuvântul ultim și hotărâtor l-au avut organele sovietice de securitate și afirmația că Glavlitul [n. n., în cazul dat, instituția bulgară a cenzurii] a servit intereselor naționale este curată deмагоgie. Întregul sistem al cenzurii noastre [n. n., bulgare] din anii '50 a utilizat criteriile sovietice și și-a supus întreaga activitate instrucțiunilor sovietice].”⁸

Nici în Uniunea Sovietică, secretul de stat nu a fost atribuția instituției cenzurii din primii ani de la înființarea acesteia. Inițial, la baza sistemului de funcționare a secretului au stat legile despre spionaj din anul 1892 din Rusia țaristă, spionajul fiind definit ca o formă a trădării de stat.

Crearea Uniunii Sovietice (30 decembrie 1922) a dus la unificarea și revizuirea legislației și a listelor cu date secrete. Unul dintre cele mai importante momente în constituirea secretului de stat s-a produs în anul 1924, când a avut loc lărgirea noțiunii de “secret militar” până s-a ajuns la “secret de stat” (care a inclus și datele economice și cele de altă natură), precum și transmiterea păstrării și apărării secretului de la organele militare către cele civile (de la Comitetul Revoluționar Militar la organele securității, apoi Glavlitolui). Tot în această perioadă apar și primele liste cu date nedivulgabile⁹, care nu erau considerate secrete, dar nici nu puteau pătrunde în vreun fel în presă, iar ulterior la radio sau televiziune.

Uniunea Sovietică a creat o structură eficientă de apărare a secretului, care, cu câteva modificări, a rămas valabilă până în zilele noastre. Principiile de funcționare a secretului au fost formulate în anii 1920-1930, iar, după aceasta, documentele importante au fost redactate și reformulate, schimbându-se doar numele organelor pentru apărarea informației¹⁰. O etapă semnificativă în evoluția procesului de sistematizare a secretului a avut loc odată cu transformarea Glavlitolui din “Direcția Generală pentru Literatură și Tipărituri” în “Direcția Consiliului Comisarilor Poporului pentru apărarea secretelor militare și de stat în presă” în anul 1933. Dacă și instituția românească și-ar fi schimbat denumirea în același mod, nu ar mai exista astăzi confuzii privind activitatea instituției.

De fapt, cenzura nu opera, de cele mai multe ori, cu secrete propriu-zise, ci cu noțiuni abstracte, precum: efectivul forțelor armate, planurile de stat (defalcate) și realizarea lor, balanțele materiale, capacitățile de producție și centralizatorul

⁷ Весела Чичовска, *Главлит (1952-1956). Изграждане на единна цензурна система в България*, “Istoriceski pregled” 10 (1991), p. 52.

⁸ *Ibidem*, p. 55.

⁹ M. V. Zelenov, *Перечни сведений, не подлежащих опубликованию в открытой печати. Передачах по радио и телевидению*, <http://www.opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/zelenov/?id=4106> [accesat la 12 martie 2012].

¹⁰ Аруд Сергей Чертопруд, *Зарождение и становление системы защиты государственной тайны в Советском Союзе с 1918 по 1930 год*, <http://www.agentura.ru/press/cenzura/secret-ussr/> [accesat la 12 februarie 2011].

utilajelor existente pe economie, investițiile sistate, balanța de muncă și forța de muncă pe economia națională, atragerea disponibilităților financiare ale populației, directivele referitoare la politica externă, punctul de vedere susținut de delegația țării noastre la C.A.E.R., activitatea curierilor diplomatici¹¹ etc., fără a se preciza în ce constau acestea, fără detalii sau explicații. Adică, numărul unităților militare sau cifre concrete cu caracter economic nu se află în aceste liste. Nicio altă activitate a cenzurii nu demonstrează cu mai multă pregnanță caracterul ei instrumental, de instituție subordonată care îndeplinește niște comenzi, precum apărarea secretului de stat. Instituția principală care deținea controlul apărării secretului de stat era Securitatea, printre atribuțiile căreia figura, încă de la înființare, din 1948, “apărarea cuceririlor democratice și asigurarea securității Republicii Populare Române, contra uneltirilor dușmanilor din interior și exterior”¹². Iar cenzura era instituția mediană care primea setul de interdicții și urmărea aplicarea lor. În hotărârea privind apărarea secretului de stat din 1964 se precizează că “O comisie compusă din delegați ai Ministerului Afacerilor Interne, Ministerul Forțelor Armate, Comitetului de Stat al Planificării, Direcției Centrale de Statistică și Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor, va analiza listele prezentate, făcând propuneri pentru avizare Ministerului Afacerilor Interne”¹³. Conform acestei hotărâri, organele Ministerului de Interne urmau să facă și controlul asupra “respectării de către organizațiile socialiste a dispozițiilor legale, privind apărarea secretului de stat și să propună măsurile corespunzătoare.”¹⁴ Nu intrau în această categorie (adică prevederile hotărârii nu se aplicau) Partidului Muncitoresc Român, Uniunii Tineretului Muncitor și Consiliul Central al Sindicatelor¹⁵.

Cu trecerea anilor, listele cu date secrete s-au extins considerabil; în 1972, de pildă, conțineau 245 de pagini. Cu toate acestea, ar fi fost foarte simplu de controlat sistemul de aplicare al secretului de stat, dacă acesta s-ar fi redus doar la listele cu date secrete. Încă din 1949 (și până la desființarea instituției), la fel ca Glavlitul sovietic, DGPT a operat în afara acestor liste cu “dispoziții” care oficial nu constituiau secret de stat. Pe de o parte, aceste dispoziții concretizau informațiile prea abstracte ale listelor secrete și, pe de alta, le completau, având de multe ori un caracter arbitrar.

Într-un document explicativ din 1966, la capitolul “Legătura dintre listele secrete de stat și dispozițiile DGPT” se precizează că dispozițiile “în mod obișnuit nu constituie secret de stat”, dar “într-o anumită situație, pentru o anumită perioadă fie că nu este cazul a fi date publicității sub nicio formă; ceea ce noi cunoaștem ca restrictiv total, fie că, în cele mai frecvente situații, se pot publica în anumite limite și cu anumite aprobări. [...] Spre deosebire de secretele de stat care își mențin actualitatea, o perioadă relativ îndelungată, obiectul dispozițiilor DGPT are o durată inegală de la caz la caz, existând situații când dispozițiile sunt valabile doar câteva

¹¹ ANIC. *CPT*. ds. 19/1966, f. 39-61.

¹² Apud Fl. Banu, *op. cit.*, p. 52.

¹³ ANIC. *CPT*. ds. 32/1964, f. 27.

¹⁴ *Ibidem*, ds. 32/1964, f. 28.

¹⁵ *Ibidem*.

zile.” Se precizează că aceste dispoziții apar la solicitarea instituțiilor (din documentele studiate reiese că cele mai multe dispoziții veneau de la Biroul de Presă al CC), pentru cazuri concrete.

O dispoziție se putea naște din orice eveniment, chiar și dintr-un accident. Într-o *Notă* din 31 ianuarie 1963 se comunică:

“În noaptea de 30-31 ianuarie 1963, s-a primit o comunicare de la Agerpres (tov. Strujan) prin care am fost solicitați – la sugestia redacției «Scânteia» să scoatem orice referiri la cel de al IV-lea Pavilion de Mostre (Expoziția Economiei Naționale), pe considerentul că s-a prăbușit cupola.

Verificând exactitatea faptului, am fost de acord să fie scoase din presa din noaptea respectivă eventualele referiri.

A doua zi dimineață am adus la cunoștința șefului de sector cele de mai sus.

Ar fi necesar ca conducerea instituției să emită o dispoziție în acest sens¹⁶.

Dispozițiile se puteau referi la interdicția de a publica:

Date sau informații privind folosirea sau studierea Limbii esperanto¹⁷,

Sumele depuse la CEC de către cetățeni:

Producția de covoare: Informații din care rezultă că țara noastră produce «covoare persane».

Vinderea autoturismelor către cetățenii străini (inclusiv personalul diplomatic acreditat) prin Consignația.

Orice fel de date sau informații privind expropriările.”¹⁸

Am putea aduce nenumărate exemple care ar demonstra că secretul “este utilizat de către anumite state pentru a justifica limitările și restricțiile excesive”¹⁹, așa cum consideră specialiștii în acest domeniu.

Punând accent pe influența sovietică, Vesela Ciciovska consideră că este “Излишно е да се обявява, че тази секретност, въведена по съветски модел уж в името на национални интереси и интернационални задължения спрямо държавите от съветския блок, в действителност осигурява безотговорност и неподсъдност на тесния кръг на управляващите [Inutil să mai explicăm că acest secret introdus după model sovietic, aparent în numele intereselor naționale și obligațiilor internaționale în țările blocului sovietic, dovedea în realitate iresponsabilitatea și lașitatea trădătoare a unui cerc îngust de conducători].”²⁰ Referindu-se la dispozițiile cenzurii bulgare, conform cărora era strict interzis, de pildă, să difuzezi date privind dimensiunea, cauzele, eventualele pericole pentru populație în urma accidentelor, catastrofelor, incendiilor, jertfele și pagubele produse de dezastrelor naturale, cercetătoarea observă că “ [...] Системата за държавна тайна в тази област с античовешкостта си и с пълното

¹⁶ *Ibidem*, f. 26.

¹⁷ *Ibidem*, ds. 58/1971, f. 45.

¹⁸ *Ibidem*, f. 56-57.

¹⁹ *Secrecy and state security*, în *Censorship: a world encyclopedia* (ed. by Derek Jones), Londra-Chicago, 2001, p. 2180.

²⁰ В. Чичовска, *op. cit.*, p. 53.

обезличаване на живота на обикновения гражданин гарантира в тоталитарното общество спокойствието на властващата елит [în cazul unor cataclisme, cetățeanul era lipsit de posibilitatea de autoapărare și supraviețuire. În afară de interesele țării, o categorie de secrete anulau libertățile personale ale cetățeanului și drepturile lui umane elementare. [...] Sistemul sovietic al secretului de stat în această zonă a lipsei de omenie și totalei indiferențe pentru viața cetățenilor obișnuiți garanta în societatea totalitară doar tihna elitei dominante].”²¹

În această privință, nici autoritățile românești nu acționau după alte criterii. De pildă, la câteva zile după cutremurul din 4 martie 1977, a fost emisă o comunicare potrivit căreia: “Până la noi dispoziții, nu se vor viza pentru publicare (difuzare) niciun fel de date și informații de bilanț, fizice sau valorice, referitoare la evaluarea pierderilor materiale cauzate de cutremur, pe țară, ramuri ale economiei naționale, subramuri, sectoare de activitate, județe, localități (inclusiv sectoarele Capitalei), unități economice și sociale (imobile, locuințe distruse sau avariate, întreprinderi, mașini, utilaje, instalații, rețele de transport, feroviare, auto, de telecomunicații, electrice, de apă, gaze naturale, magazine, școli, spitale etc.). În legătură cu victimele cutremurului (morți și răniți), se vor putea publica numai date oficiale de bilanț.” (9.III.1977)²².

În concluzie, considerăm că apărarea secretului de stat nu ar trebui să fie un subiect tabu; înțelegerea mecanismelor de funcționare a acestui sistem ar putea schimba perspectiva asupra secretizării dosarelor cu astfel de tematică și ar simplifica criteriile de acces la unele fonduri considerate și astăzi secrete.

The Institution of Censorship and the Access to the Documents dealing with the State Secret

Abstract

In Romania, censorship, as an independent organization, was formed in 1949, having been called “General Department for Press and Publications” (DGPT) and the protection of State Secrets did not enter into its duties. Censorships’ attempts to monopolize the “State secret” must be explained by the influence the Soviet censorship had on similar Romanian institutions. The understanding of censorship mechanism could contribute to the declassification of many documents inaccessible today in the archives.

²¹ *Ibidem.*

²² ANIC, CPT, ds. 1/1977, f. 14.